

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ
ΕΡΕΥΝΗΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΔΗΜ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ
1950

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΟΔΟΣ ΤΣΩΡΤΣΙΑ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΠΕΡΙ ΝΕΑΣ ΠΟΙΗΣΕΩΣ

ΟΙ ΚΡΗΜΝΟΙ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

(ΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΜΟΡΦΗΣ)

Ἡ αἰσθησις τῆς ἀνάγκης γιὰ τὴν ἐνότητα εἶναι μιά μορφή αὐτοσυνείδησης τοῦ τεμαχισμένου τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς διασπορᾶς τῆς στὸν ἐξωτερικὸ κόσμον, διάθεσις περισυλλογῆς, ψυχικῆς συγκέντρωσης καὶ παράλληλα—κατὰ περιεργὴν ἀντινομία—θέληση συγκρητισμοῦ μετὰ τὸ *δλον*. Ὁ συγκρητισμὸς εἶναι μιά μορφή διαχύσεως, γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀντινομία. Ὁμως, ἡ ἀντινομία εἶναι φαινομενική. Ἡ θέληση τοῦ συγκρητισμοῦ ἔχει πάντοτε ὡς πρώτην ἀρχὴν τὴν παρόρμηση πρὸς τὴν ἀποκατάστασι τῆς ἐνιαίας μορφῆς τοῦ κόσμου—τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου. Ἡ ἀντίληψις τοῦ τεμαχισμένου δὲν εἶναι μόνον αὐτοσυνείδησις ἀλλὰ καὶ ἐμπειρία ἀπὸ τὴν τριβὴ (καὶ τὴ φθορὰ) τοῦ *ἐγὼ* μετὰ τὰς ἀποσυνθετικὰς δυνάμεις τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητος. Συνεπῶς ὁ ποιητὴς, ἀναζητώντας τὴν ἐνότητα, προσπαθώντας νὰ θησαυρίσῃ γιὰ τὸν ἑαυτὸ τοῦ τὴν αἰσθησι μίαν ἐνότητα, εἴτε ἀκολουθώντας τὸ μονοπάτι τὸ μυστικόν, αὐτοπαραδιδόμενος ἐν τῇ γοητείᾳ μυστικιστικῶν, θρησκευτικῶν ἢ μαγικῶν συμβόλων, εἴτε πλάθοντας ὁ ἴδιος, μετὰ ἄγριαν ἐγρήγορησιν τῆς συνείδησός του, τὴν ἐνιαία παράστασι τοῦ κόσμου, συνθέτοντας δηλαδὴ καὶ συμφιλιώνοντας τ' ἀνόμοια, θεὸν νάλεγα ἐκβιαστικά, δημιουργεῖ μετὰ τὴν *φαντασίαν* τοῦ *ἐνα κόσμον* τοῦ ἰδεώδους. Ἀλλὰ ἐδῶ ὑπάρχει καὶ θέλησις καὶ νόησις δηλαδὴ λογικὴ κατασκευὴ, συνεπῶς *μορφή*. Ὁ Coleridge μίλουσε γι' αὐτὴ τὴν συμφιλίωσιν τῶν ἀνόμοιων ἐκεῖ ὅπου ἀναπτύσσει τὸ εἶδος τῆς ἐνότητος ποῦ πραγματοποιεῖ ὁ ποιητὴς. «Διαχύνει [ὁ ποιητὴς] τὸν τόνον καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἐνότητος, ποῦ μειγνύει, *συγχωνεύει* μᾶλλον, τὸ ἕνα πρᾶμα μετὰ τὸ ἄλλο μετὰ τὴν συνθετικὴν καὶ μαγικὴν ἐκείνην δυνάμει ποῦ γι' αὐτὴν θὰ χρησιμοποιήσῃ ἀποκλειστικὰ τὴν λέξιν *φαντασία*. Ἡ δυνάμει τούτη, ποῦ τίθεται ἀρχικὰ σὲ κίνησιν ἀπὸ τὴν θέλησιν καὶ τὴν νόησιν... ἀποκαλύπτεται ἐν τῇ ἰσορροπῇ ἢ τῇ συμφιλίωσιν τῶν ἀντίθετων ἢ τῶν ἀνόμοιων ἰδιότητων : τῆς ὁμοιότητος μετὰ τὴν διαφοράν, τοῦ

1. Κ' ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ ὑπομνήσω τὴν περίφημην φράσιν τοῦ Sam. Johnson : «heterogeneous ideas yoked by violence together...»

γενικοῦ μετὰ τὸ συγκεκριμένον, τῆς ἰδέας μετὰ τὴν εἰκόνα, τοῦ ἀτομικοῦ μετὰ τὸ ἀντιπροσωπευτικόν, τοῦ νεωτερικοῦ καὶ νωποῦ μετὰ τὰ παλαιὰ καὶ γνώριμα ἀντικείμενα...»¹. Ὁ Coleridge δηλαδὴ, χωρὶς ν' ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν στέρεην συνάρτησιν νοήσεως καὶ φαντασίας, ἢ μᾶλλον ἀναγνωρίζοντας κ' ἐπικυρώνοντας τὸν ὑποτελικὸν ρόλον τῆς φαντασίας ἐν τῇ λογικῇ, θεωρεῖ τὴν πραγματώσιν τῆς ἐνότητος ὡς ἕνα ἐπίτευγμα ἠθελημένον, νοοκρατημένον καὶ συνεπῶς *στόχο ζητήσεως*. Ἡ ἐνότητα τούτη εἶναι ἐπίσης ἕνα εἶδος γνώσεως. Εἶναι κάτι περισσότερον καὶ κάτι λιγώτερον ἀπὸ τὴν *θεϊκὴν ὁπτασίαν* τοῦ Οὐίλλιαμ Μλαϊνκ, ἀλλ' εἶναι κάτι παραπλήσιον μετὰ τὴν ἰδέαν τοῦ Οὐέρντσγουορθ ποῦ θεωροῦσε πῶς ἡ ποίησις εἶναι ἡ πνοὴ καὶ τὸ βαθύτερον πνεῦμα τῆς ὅλης γνώσεως. «Εἶναι ἡ ἀπαθὴς ἔκφρασις ποῦ ἐμπεριέχεται σ' ὀλόκληρην τὴν ἐπιστήμην»². Ἀλλὰ κ' ἐδῶ ὁ χώρος εἶναι καθαρὰ μεταφυσικὸς.

Οἱ ἰδέαι τοῦ Coleridge, καθὼς συνοψίζονται ἐν τῇ παραπάνω περικοπῇ, ἔχουν ἐπιρρεάσει αἰσθητὰ, καθὼς παρατηρεῖ ἕνας νεὸς ἀμερικανὸς κριτικὸς, ὁ Cleanth Brooks³, τὸν I. A. Richards, τὸν διακεκριμένον αἰσθητικὸν ποῦ ἔθεσε τὶς βάσεις τῆς νεώτερης λογοτεχνικῆς κριτικῆς ἐν τῇ πατρίδι τοῦ⁴. Πραγματικὰ, ἐν τῇ περὶ *Φαντασίας* κεφάλαιον, ὁ Ρίτσαρντς διακρίνει δύο τύπους ποίησεως : τὴν ποίησιν ποῦ παραμερίζει τὰ ἀντιθετικὰ καὶ ἀνόμοια στοιχεῖα τῆς ἐμπειρίας, καὶ τὴν ποίησιν ποῦ τὰ περιλαμβάνει, ἐπιλύοντας τὶς φαινομενικὰς τούτας ἀντιθέσεις καὶ πετυχαίνοντας ἔτσι τὴν εὐρύτερην ἐνότητα. Ἐνα ποίημα τῆς πρώτης ομάδας οἰκοδομεῖται σὲ παρορμήσεις ποῦ κινεῖται παράλληλα καὶ ἔχουν τὴν ἴδια κατεύθυνσιν. Στὸ ποίημα τῆς δευτέρας κατηγορίας τὸ οὐσιωδέστερον χα-

1. Βλ. *Biographia Literaria*.

2. Βλ. Will. Wordsworth : *Preface to Lyrical Ballads*.

3. Βλ. Cl. Brooks : *Modern Poetry and the Tradition*, σελ. 49.

4. Τὸ βιβλίον τοῦ : *Principles of Literary Criticism* δημιουργεῖται ἱστορία ἐν ἀνευματικὰ χρονικά τῆς Ἀμερικῆς.

ρακτηριστικό είναι ή έκπλησσοσα έτερογένεια—κάτι περισσότερο, ή αντίθετικότητα—των ξεχωριστών παρορμήσεων. Στην κοινή, τήν' μη ποιητική πείρα, ή μία ομάδα των παρορμήσεων θά πρέπει νά έκτοπίση τήν άλλη για νά μπορεί νά έξασφαλίση τήν ελεύθερή της ανάπτυξη σέ βάρος των άλλων.

Μά στο σημείο τούτο μάς χρειάζεται ένας σταθμός. Η συμφιλίωση των αντίθετων και των ανόμοιων δέν αποτελεί κανενός είδους *διαλεκτική* σύνθεση. Είναι περισσότερο *μειξίς, συγγένειαι* παρά σύνθεσις. Η διαλεκτική σύνθεση είναι αποτέλεσμα ενός έσωτερικού ανταγωνισμού, που χωρεί κατά στάδια, που γνωρίζει σταθμούς επικρατήσεων και ήττων και που τελικά καταλήγει σέ μίαν Ισορρόπηση που έχει τό γνώρισμα της κυριαρχίας του στοιχείου που στάθηκε τό ανατρεπτικό κύτταρο σ' όλη τήν προγενέστερη ζύμωση. Η μεταφυσική σύνθεση δέ γνωρίζει διόλου τή διαλεκτική πορεία των αντιθέσεων γι' αυτό και τό στοιχείο τό ρασιοναλιστικό μένει έξω από τήν περιοχή της. Η ένότητα, λοιπόν, ή μεταφυσική δέν είναι ένότητα όρθολογική αλλά ένότητα—*έκβιαστική* θά έλεγε ίσως ό Σαμουήλ Τζόνσον—προσωπικής διαθέσεως ή, άφοϋ βρισκόμαστε στην περιοχή της ποιήσεως, άς τήν ονομάσουμε, σχηματικώτερα και άνετώτερα, ένότητα *ποιητική*. Γι' αυτό και ό λόγος περί φαντασίας πρωτίστως και όχι περί λογικής ή έπιστήμης. «Ό μεταφυσικός ποιητής έχει άπόλυτη έμπιστοσύνη στη δύναμη της φαντασίας. Διαρκώς αναδημιουργεί τόν κόσμο του άνάγοντας σ' ένα όργανικό σύνολο τό άμορφο, τό έτερογενές και τό αντίφατικό. Έπιμένοντας στην ένότητα τή φαντασιακή άρνείται νά πειθαρχήση στις έξωφαντασιακές ταξινομήσεις της λογικής και της έπιστήμης»¹.

Η έπίμονη αναζήτηση της ένότητας χαρακτηρίζει όλόκληρη τή νεώτερη ποίηση, ειδικώτερα από τήν έποχή του μπωντελαϊρικού μυστικισμού έως τά πιό πρόσφατα τολμήματα του *άδολου λυρισμού*. Και ή ένότητα αυτή, ή *κατ' έκβιασμόν*, ή ένότητα που προκύπτει από τόν ύμέναιο στοιχείων συχνά τόσο έτερογενών που τονίζουν τήν έντύπωση του βιασμού και άνάγουν τόν βιασμό σ' αίσθητικό γεγονός, γίνεται ή άφετηρία της μεγαλύτερης περιπέτειας που έχει γνωρίσει ό λυρισμός στη διαδρομή των αίωνων. Είναι ή πρωταρχική αίτια της φυγής από τήν αίσθητή πραγματικότητα και της άρνησης των αναλογιών του έξωτερικού κόσμου. Είναι ή βασική άφορμή όλων των έρμητισμών (ό ποιητής από ποϋ άλλου όν μη από τόν ίδιο τόν έαυτό του θά πορισθί τά δικαιολογητικά των τολμηρών ουζεύσεων που

έπιχειρεί ;), ή πρώτη πηγή των νέων αναλογικών συνδυασμών, των νέων συναρτήσεων και των έκπληκτικών μεταφορών, των αϊφνιδιαστικών έννοιολογικών προσεγγίσεων και των έπαναστατικών γάμων που συντελούνται στο ποίημα, ένώ ή ίδια αυτή ένότητα, ή μεταφυσική όπως θελήσαμε νά τήν ονομάσουμε, όταν έκδηλώνεται στη μορφή—που είναι ζήτημα καθαρής τεχνικής—παρουσιάζει έξοχές και άνταρσίες που άδυνατεί νά Ισοπεδώση ή έπιβολή του είδους. Είναι δηλαδή ή τέτοια ένότητα στοιχείο ανατρεπτικό που εύνοεί τή διάχυση του ποιητικού ποταμού από τήν κοίτη της παράδοσης.

Και τά γνώριμα στοιχεία της παράδοσης αυτής, όχι μόνο τά τεχνικά αλλά και τά αίσθητικά—(και στα αίσθητικά περιλαμβάνω και τούς σκοπούς τούς ποιητικούς, και τόν *διδασκισμό* της ποιήσεως, και τήν αλήθεια ή τήν αληθοφάνεια των συμβόλων, και τήν ανταπόκριση των ίδεων προς τά πράγματα, και τό βαθμό της συγγένειας των ποιητικών εικόνων προς τά ύποδηλούμενα, και τό ήθος άκόμη τό ποιητικό, και τήν αξία του μύθου και τή σχέση άνάμεσα στη θετική, τήν αίσθητή πραγματικότητα και στις όνειρικές παραισθήσεις)—δλα εκείνα που έγιναν κατά καιρούς, και τό καθένα τους ξεχωριστά, άφετηρίες ποιητικών Ιδιοτυπιών και κινήματων και σχολών, ξαφνικά μάξ άποκαλύπτονται μέ έλλιπη αίσθητική πυκνότητα και άνίκανα νά συντηρηθούν ως ίδεώδη μέ διάρκεια μέσα στο χώρο που άνοιξε ή νέα ποιητική συνείδηση.

* *

Οι παροξυμοί της μορφής είναι συχνά, άν μη κατά κανόνα, συνέπειες της ένότητας κατ' έκβιασμόν. Η συμφιλίωση των ανόμοιων δέν οδηγεί μόνο στην έκτροπή από τήν κοίτη της παράδοσης—και τούτο θά ήταν άπλως μία άνανέωση των πλαστικών σχημάτων, μ' όλο που και οι άνανεώσεις διέπονται από τήν έκάστοτε Ιδεολογική στάση του τεχνίτη άπέναντι του ύλικου της έποπτείας και της έμπειρίας του—άλλά δημιουργεί έπίσης τήν ψυχολογία της άπιστίας άπέναντι του αποτελέσματος που πραγματώνεται. Όμως, νομίζω πως στο σημείο τούτο χρειάζεται κάποια διευκρίνιση. Ό τεχνίτης, όσοδήποτε κι άν είναι *ποιητής* μέ τήν κυριολεκτικώτερη σημασία της λέξεως—δηλαδή τήν έντελώς πεζή του *κατασκευαστή*—δέν παύει νά είναι ένας άνθρωπος κοινωνικός, μόριο ενός συνόλου, φορτισμένο μέ τις αντίληψεις του καιρού του, αντίληψεις που άπλώνονται στους πιό διαφορετικούς τομείς της καθημερινής έμπειρίας. Τό ύλικό που χρησιμοποιεί για τις κατασκευές του—μεταχειρίζομαι σκόπιμα τις τραχειές λέξεις που άποκλείουν τήν έπιμείλια μέ έννοιες αίσθητικές, για νά φωτίσω εύκρινέστερα τή σκέψη μου και για νά περιορίσω τό σύλλο-

1. Cf. Brooks όπου π. σ. 51.

γισμό στη γυμνή τεχνική — δεν έχει, ως ό-
λικό, τίποτε το ποιητικό. Οι λέξεις του έ-
χουν την τριβή της καθημερινής χρήσης, οι
εικόνες, τις περισσότερες φορές, είναι πρό-
χειρες και στόν απλό θεατή, οι σκέψεις εί-
ναι συνηθέστατα σκέψεις και έννοιες της
τρέχουσας ζωής. Ο ποιητής τα παίρνει όλα
το αυτά, τα δαμάζει, τα αλλάζει, τα αναχω-
νεύει και τ' αναγκάζει να συνθέσουν το
δικό του δράμα. Αυτό το αποτέλεσμα που
οικοδομείται σύμφωνα με το σχέδιο — (άκομη
μιά λέξη που είναι πολιτογραφημένη στην
περιοχή των κατασκευών) — της προσωπι-
κής φαντασίας, είναι ό,τι ονομάζουμε ποι-
ηση. Η φαντασία είναι το άτομικό δράμα,
είναι ο άγωγός της ψυχής προς το άψυχο
όλικό που πρέπει να πλουτισθῆ με τη φό-
δρα της εμπνεύσεως για να κερδίση και
το αυτο ψυχή κι από άδρανῆς ύλη ν' άπο-
χτήση φτερά. Η φαντασία και η εμπνευση
— το δράμα — δεν κάνουν μόνες τόν ποι-
ητή. Η ίδια ή λέξη διεκδικεί και την τέχνη
της έκφράσεως, την Ικανότητα της μορφο-
ποιήσεως — του ποιείν. Το ποίημα, λοιπόν,
ως αποτέλεσμα κατασκευής έχει αισθητική
άξια αυτόνομη, ανεξάρτητη από το λογικό
του έρμα;

Αλλά έδω έχουμε προσεγγίσει το πα-
λαιότατο πρόβλημα του αυτοσκοπού της τέ-
χνης και δεν είναι διόλου ή πρόθεσή μου να
καθυστερήσω σε μια διχογνωμία που ταλαι-
πώρησε επί τόσες δεκαετίες τους αισθητι-
κούς χωρίς κανένα γόνιμο και πειστικό συμ-
πέρασμα. Γιατί οι όπαδοί του αυτοσκο-
πού της τέχνης έχουν καταλήξει στόν πιο
κουφο αισθητισμό, ένω οι αντίθετοι προσα-
νατολίσθησαν προς την προγραμματισμένη
τέχνη. Όμως το πρόβλημα παρουσιάζεται
τους τελευταίους καιρούς με όψη διαφορε-
τική που άπαλύνει άρκετά τη σχηματικό-
τητα των δυό αντίτιθέμενων άπόψεων και
μεταθέτει την έρευνα σε ψυχικώτερο επί-
πεδο. Και τό επίπεδο το αυτό, μολονότι δέ-
χεται τη βαριά σκιά της παλιάς έριδος, ατη-
ρίζει δυό άλλα μεγέθη που γίνονται αυτά
πυρήνες προβληματικοί στη νεώτερη ποίηση.
Τά μεγέθη το αυτά είναι ή σκέψη (ή ιδέα) άπ'
τό ένα μέρος και ή συγκίνηση (ή άίσθηση)
άπό τό άλλο. Ο Τ. Σ. Έλιοτ έθεσε τό
πρόβλημα άπό τό 1921 στο περίφημο δοκί-
μίο του: *Ο Σαίξπηρ και ο στοικισμός του Σε-
νέκα*. Θεωρεί πως ή σκέψη στόν ποιητή είναι
πιο πολύ συγκίνηση παρά σκέψη. Κάτι
περισσότερο: Πώς ή συγκίνηση, προϊόν της
σκέψεως, έκτοπίζει την άρχική της πηγή και
κερδίζει την άυτόνομιά της — και την επιβάλ-
λει. Θ' αναφέρω την παράγραφο που συνο-
ψίζει εύγλωττότερα την άποψη του: «Λέμε,
άόριστα κάπως, ότι ο Σαίξπηρ ή ο Ντάντε
ή ο Λουκρήτιος είναι ποιητές που σκέπτον-
ται κι ότι ο Σουίμπαρν είναι ένας ποιητής
που δε σκέπτεται, άκομη κι ότι ο Τέννυσον
είναι ένας ποιητής που δε σκέπτεται. Όμως
ό,τι άληθινά ύπονοούμε δεν είναι καμμία

διαφορά στην ποιότητα της σκέψεως αλλά
διαφορά στην ποιότητα της συγκίνησης. Ο
ποιητής που «σκέπτεται» είναι άπλως ο
ποιητής που μπορεί να έκφράση τό συγκι-
νησιακό Ισοδύναμο της σκέψεως. Αλλά δεν
ένδιαφέρεται κατ' ανάγκην για τη σκέψη αὐ-
τή καθαυτή. Άνάλογη είναι ή θέση και του
Βαλερό, όπως επίσης του Ζιντ, του Σουαρές,
του Άλαιν κλπ. Η τάση της νεώτερης ποι-
ησης είναι ή παράκαμψη της ιδέας για χάρη
του αίσθήματος που ή ιδέα ύποκινεί. Η
διάκριση της ιδέας και ή αυτόνομη προβολή
της στην ποίηση θεωρείται μάλλον παρά-
πτωμα. «Έκει όπου άρχίζει τό σαφές και τό
ξεχωρισμένο [τό συγκεκριμένο] τελειώνει ή
ποίηση», θά πῆ ο Πώλ Βαλερό. Ο Ρενουβιέ—
που αναφέρει ο Julien Benda στο έξαιρέτο
δοκίμίο του *Περί του Ύψους Ίδεών* (σελ. 176
—177)—γράφοντας περί Ούγκώ¹ έξηγεί πως
ο διανοητικός μηχανισμός του ποιητή άπο-
κρούει, άπ' αυτή τη φύση του, την πραγμα-
τική σκέψη. «Οι ιδέες, οι βοηθητικές ιδέες,
— συνεχίζει ο Ρενουβιέ—αναζητούνται άπό τόν
ποιητή, όχι για να ένισχύσουν την άνάπτυξη
μιάς κεντρικής σκέψεως που διεκδικεί τό
θέμα του ποιήματος, αλλά για να ένδυνα-
μώσουν τις εικόνες που παρουσιάζονται στη
σκέψη με τις φυσικές συναρτήσεις των ιδεών
ή των λέξεων». Η διατύπωση μιάς ιδέας ή
ιδεών άπό τόν ποιητή, τόν νεώτερο κυρίως
ποιητή, είναι συνηθώς έξαρτημένη άπό μια
κατάσταση εύαισθησίας. «Άκομη κι όταν
έκφράζει μια έπιστημονική ή φιλοσοφική
κατάσταση εύαισθησίας, παρατηρεί σχετικά
ο Μπεντά², δηλαδή προκαλούμενη άπό μια
έπιστημονική φιλοσοφική ιδέα (Vigny, Va-
léry), θά πρέπει να την έκφράση όχι σαν
καθαρή ιδέα αλλά σαν κατάσταση εύαι-
σθησίας γιατί μόνον ή έκφραση αυτή είναι
Ικανή να διεκδικήση μια πραγματική ποιη-
τική άξια»...

Όστόσο, μ' όλη την περιφρόνηση του
ποιητή προς τις ιδέες, ή αναστροφή μ' αὐ-
τές του επιβάλλεται άπό την πραχτική του
ζωή, γιατί είναι ένας αναπόφευκτος όρος
της κοινωνικής του ύπόστασης. Ο σημερι-
νός άνθρωπος, ιδιαίτερα, είναι αίχμάλωτος
του ιδεολογισμού που γίνεται όλοένα πυ-
κνότερος και βασανιστικώτερος άφοῦ ή κα-
θημερινή έμπειρία παρωθεί τό άτομο να
έπιχειρεί τη δοκιμασία των ιδεών στην άπο-
δειχτική λίθο της άντοχής τους — και ή λυ-
δία αυτή λίθος είναι ή κοινωνική ζωή. Κου-
ρασμένος άπό τις ιδέες που δεν τόν έμ-
πνέουν, που δεν τόν βοηθούν να συνθέση τό
ιδεώδες της πραχτικής του ζωής, άπιστών-
τας προς ό,τι κυκλοφορεί γύρω του και
προς ό,τι γεμίζει την πραγματικότητα του
βίου, διαπιστώνει τόν δραματικό δίχασμό
που συντελείται μέσα στην ίδια την ψυχή
του. Γιατί είναι μαζί κάτοικος και δραπέ-

1. Victor Hugo, *le poète*, σελ. 71 (παρ.
J. B.).

2. Βλ. *Du style d' Idées*, σελ. 175.

της του κόσμου, φορέας ιδεών και άρνητης τους ταυτόχρονα, αιχμάλωτος πολλών συμβατικοτήτων και αδιάλλαχτος κρημνιστής. Αύτος ο διχασμός εκφράζεται κυρίως στο *ρήγμα* που υπάρχει ανάμεσα στην εμπνευση και στη νόηση—άφου η εμπνευση έπαυσε πιά να πορίζεται το υλικό της από μία περιοχή που η ψυχή του τεχνίτη βαθύτατα περιφρονεί κι ωστόσο η περιοχή αυτή εξακολουθεί να είναι ο χώρος της υλικής του ζωής. Η μεγάλη αυτή απόσταση ανάμεσα στον έξωτερικό, τον από εμπειρικό χώρο και στον άλλο χώρο, τον ψυχικό, οδηγεί στην έναγώνια αναζήτηση της ενότητας κι όταν η ενότητα του *εγώ* με τον έξωτερικό κόσμο είναι ανέφικτη, γιατί το δεύτερο τουτο μέγεθος έχει τριβή και φθαρή στη συνείδηση του ποιητή, η αναζήτηση χωρεί προς την ενότητα τη μεταφυσική, που είναι μία ενότητα κατ'έκβιασμόν, όταν αναζητείται και πραγματώνεται με συνειδητή βουλητικότητα.

* *

‘Αλλ’ η άπιστία έχει βαθύτατα διαποτίσει το άτομο και το επίτευγμα δεν είναι το λύτερο της αυτοταλαιπωρίας. Είναι ίσως χαρακτηριστικό πώς οι ποιητές που ανάλωσαν τη ζωή τους για να πραγματώσουν την ενότητα τούτη, έμειναν ως την ύστερή τους ώρα παραδαρμένοι, αυτοτιμωρημένοι έρημίτες του ύπαρκτου κόσμου και άπογοητευμένοι μέτοικοι στον ιδανικό κόσμο της φαντασίωσής τους. Τουτο, γιατί η μεταφυσική ενότητα, ενώ είναι μία συμφιλίωση του *εγώ* με το *διόν*, δεν είναι, ως ενότητα, πειστική. ‘Ο ποιητής—δπως ο κάθε άνθρωπος—δταν θέλη να πειστή, δεν εμπιστεύεται μόνο στην αίσθησή του. Θα έλεγα οδτε καν στη συνείδησή του, αν η συνείδηση δεν είναι, σε ύστατη ανάλυση, μία ανώτερη μορφή λογικής. Θα έπιστρατέψη τη λογική του και η λογική, οι τυπικοί της κανόνες, που δεν ύπακουνε στις έσωτερικές παρορμήσεις άλλ’ έχουν την ψυχρή απάθεια των αδιάλλαχτων άπρόσωπων νόμων, θα τεθούν σε λειτουργία για να προικίσουν με έπιχειρήματα ό,τι δεν ήταν παρά απλή φαντασίωση ή άνεύθυνη σύζευξη. Μά η λογική είναι μία δύναμη που δεν μπορεί ν’ αναζητηθί στο χώρο του άόλουτου. Στην ασύδοτη τούτη περιοχή μπορούν—γιατί ο ποιητής τό θέλει και τό εκβιάζει—να συνδιαλλαγοούν αντιφάσεις που η κάθε μία τους άποτελεί άρνηση της άλλης και τό άποτέλεσμα του ύμέναιου τούτου δεν ένοχλεί την πραχτική ζωή γιατί αυτό περιορίζεται στην αυτόνομη έπικράτεια της Τέχνης. Πολλές φορές μάλιστα μας τέρπει τό άποτέλεσμα γιατί συνηθίζουμε να τό θεωρούμε ως κάτι έντελως αντίθετο προς τά έπιτεύγματα ή τις φυσικές άπολήξεις των λογικών συνδυασμών και χαϊρόμαστε τό άπίθανο μ’ ένα συναίσθημα εκδικήσεως άπέναντι του κόσμου των αί-

σθητών και των έπαληθευομένων πραγμάτων’ έπειδή δεν είναι αύτος ίκανός να δημιουργήση τό έξωλογικό και τό άπροσδόκητο. (Νομίζω μάλιστα—και τουτο ως σημειωθή σε παρένθεση, σαν μία καταβολή πρόχειρης σκέψεως γιατί τό θέμα μένει ακόμη σ’ άποστατη από τό ένδιαφέρον μου—πώς η σχετική εθιμερία που συνώδεψε τά δημιουργήματα της παρανοιακής τέχνης, του ντανταϊσμού, του υπερρεαλισμού κλπ., χρωσιέται σε τουτο τό συναίσθημα της άπωθημένης εκδίκησης του σημερινού ανθρώπου άπέναντι των άδυναμιών της λογικής και του περιθωρίου των συνδυασμών της ν’ αναδώσουν τό άπροσδόκητο. Και τό συναίσθημα δικαιολογείται έπίσης από την άπογοήτευση που δοκιμάζει ο σύγχρονος άνθρωπος άπέναντι των συνεισφορών της λογικής για τό ξεπέραςμα των βαθύτατων ιδεολογικών κρίσεων που κατά καιρούς τον δυνάστεψαν).

‘Όταν, λοιπόν, ο άνθρωπος και στην περίπτωση που έρευνούμε, ο ποιητής, υποβάλλη τό επίτευγμα της μεταφυσικής ενότητας στη δοκιμασία της λογικής, της λογικής που καθώς είπα δεν μπορεί ν’ αναζητηθί στο χώρο του άόλουτου αλλά στην χρονικά περιγραμμένη περιφέρεια, είναι ύποχρεωμένος από την ίδια την ιδεολογική του άποσκευή να τό άτενίση με πολλή κριτικότητα και με διάθεση καταλυτική που γίνεται τόσο πιο έπίμονη, όσο σφοδρός είναι ο έρωτάς του να τό διαπιστώση άνθεκτικό στη διαβρωτική έπαφή των λογικών έννοιών. Είναι μία κρίσιμη στιγμή όπου η μαγεία θ’ άποδείξη την ίκανότητα της έπιβίωσης της στα τραχεία ψηλαφήματα της πραχτικής ζωής του ανθρώπου. Γιατί η μεταφυσική ενότητα ουσιαστικά δεν είναι παρά μία έκφραση ή μία υποδήλωση μαγείας. ‘Αλλά η μαγεία διαλύεται μόλις δραπετεύση ή ύποχρεωθή να φυγαδευθί από τό στεγανό της χώρο. Τά άποτελέσματα της δοκιμασίας αυτής είναι πάντοτε—δεν άφίνω καμμία ρωγή σ’ αυτό τό πάντοτε—άπογοητευτικά για την άνθεκτικότητα της μεταφυσικής ενότητας. Γι’ αυτό είπα πριν πώς η ενότητα τούτη που έπιτυγχάνεται με τη θυσία της πραγματικότητας και συχνά με την *αυτοθυσία* του ποιητή¹ δεν άποτελεί κανενός είδους λύτρωση. Τό πολύ πολύ θα μας ήταν έπιτρεπτό να τη δεχτούμε σαν ένα ύποκατάστατο στην άδυναμία του ανθρώπου να ξεπερσση την αντίφαση της άτομικής του ζωής με τη ζωή του συνόλου όποτε θα τό θεωρούσαμε σαν

1. ‘Ονομάζω *αυτοθυσία* την έσκευμένη έγκατάλειψη από μέρος του ποιητή της βασικής προϋπόθεσης όχι μόνο της ποιήσεως αλλά της Τέχνης στη συνολική της σύλληψη. Και η προϋπόθεση τούτη είναι αυτό που ονομάζει ο Martin Buber: «μία κατάσταση ‘Εγώ—Σύ»—μ’ άλλες λέξεις η έπικοινωνία του *εγώ* με τον τρίτο, και ο τρίτος είναι τό σύνολο. ‘Ο έρητισμός του ποιητή, η περιφρόνηση της έπικοινωνίας του με την ομαδική ψυχικότητα, οσοδήποτε στενή κι αν τη νοήσουμε, είναι μία πράξη *αυτοθυσίας*.

Ένα είδος προνόμιο για τόν ποιητή τὸ νά μπορεί νά δικαιολογεῖ μέ τόν τρόπο τοῦτο, τόν καθαρά αἰσθητικό, τήν ἀπόδρασή του.

•••

Ἐκαμα προηγουμένως λόγο για τὸ ρήγμα ανάμεσα στήν ἔμπνευση καί τή νόση. Θαρρῶ πῶς κάπου ἐδῶ θά πρέπει νά τοποθετήσουμε τὸ ρήγμα τοῦτο πού ἀποτελεῖ τὸ μεγάλο νόσημα τῆς τέχνης στήν ἐποχή μας. Ὁ τεχνίτης δέν πορίζεται τὸ ὕλικό του ἀπὸ τήν αἰσθητὴ ζωὴ γιατί αὐτὴ τὴ ζωὴ τὴν περιφρονεῖ καί τὴν ἀντιμάχεται. Ἄντλει ἀπὸ τ' ὄνειρο καί τὴ ζωὴ τὴν ὑποσυνειδητὴ καί «σκέπτεται» μέ αἰσθήσεις, ὄχι μέ ἰδέες. Αὐστηρὸς ἱεροξεταστής, ἡ νόση, (ἡ λογική), δέν κουράζεται νά δείχνει στόν ποιητὴ τὴν ἀστάθεια τῶν ἐπιτεγμάτων. Γι' αὐτὸ ἡ δυσπιστία, γι' αὐτὸ ἡ αὐτοταλαιπωρία. Γι' αὐτὸ καί ὁ διχασμὸς καί ἡ ὀλοένα ἐντεινόμενη ἀνεξαρτητοποίηση τῆς τέχνης ἀπὸ τὴ ζωὴ. Ζοῦμε τώρα κι ὄχι μόνο τώρα, ἀλλὰ ἀπὸ τότε πού σημειώθηκε ἡ ἐμμανὴς ἀναζήτησης τῆς κοσμικῆς ἐνότητας, σὲ μιά περίοδο αἰσθητισμοῦ ὅπου ὁ ποιητὴς πορεύεται παράπλευρα στήν ἰδέα καί στήν αἰσθητὴ πραγματικότητα, ἀδιαφορώντας καί γιὰ τὴν ἰδέα καί γιὰ τὴν πραγματικότητα κ' ἐνδιαφερόμενος μόνο γιὰ τὴ μορφή, ὄχι ὡς μορφοποίηση τῆς ἰδέας ἀλλ' ὡς σχηματικὸ ἰδεόγραμμα, πού προσπαθεῖ ν' ἀνυψώσῃ σὲ μοναδικὸ αἰσθητικὸ μέγεθος. Ὁ αἰσθητισμὸς αὐτὸς ἀποχωρίζει φυσικὰ τὴν τέχνη ἀπὸ τὴ ζωὴ καί ἀναθέτει στήν ποίηση τὸ ἀχάριστο ἔργο νά μιλεῖ περιστατικὰ ἢ συμπτωματικὰ μόνο γιὰ τὰ προβλήματα τῆς καθημερινῆς ἐμπειρίας καί ν' αὐτοκαταναλίσκεται στήν ἄγωνα περιθάλψη μιάς πλαστικῆς ἐνότητας πού ἀποσκέπαζε τὴν εὐθύνη τοῦ ποιητῆ νά δίνει ἐκάστοτε τὴν ἀτμητὴ ἀπόκρισή του στὸ αἶτημα τῆς στιγμῆς.

Μ' ὄλα ταῦτα ὁ νεώτερος ποιητὴς, προικισμένος μέ τὴν κριτικὴν αἰσθησὴ πού τοῦ ὑποβάλλει ἡ ἀπιστία πρὸς τὸ ἐπίτευγμα, γνωρίζοντας ἀκόμη πόσο παράτολμη εἶναι ἡ συμφιλίωση τῶν ἀνόμοιων διὰ τῆς φαντασίας, ὅταν τὰ ἀνόμοια τοῦτα στήν πραγματικότητα τῆς ζωῆς δημιουργοῦν τὴ μεγάλη ἀσυμφωνία καί τὸ δράμα χωρὶς κάθαρση, κρατεῖ ἀπέναντι τῆς ἴδιας προσπάθειάς του στάση προκλητικώτατα *κυνική*. Ὁ νεώτερος ποιητὴς εἶναι ἕνας κυνικός γιατί γνωρίζει τὴν πλαστικότητα τοῦ ἰδεώδους του. Ἡ μείξη τῶν στοιχείων τῆς εἰρωνείας καί τῆς σάτιρας στήν ὕψη τοῦ ποιητικοῦ λόγου καί ὁ ὀλοκληρωτικὸς παραμερισμὸς τῆς συναισθηματικότητας εἶναι συνέπειες τοῦ κυνισμοῦ αὐτοῦ πού ἐξασφαλίζει κατὰ κάποιον τρόπο τὴ διάρκεια. Θά ἔλεγα τὴν μονιμότητα ἂν ἡ *κυνική* αὐτὴ ποίηση δέν διατηροῦσε στενότερους τοῦ δέοντος δεσμοὺς μέ τὴν ἐπικαιρότητα. Μά θά πρέπει νά διευκρινήσω ἀμέσως πῶς τὴν ἐπικαιρότητα δέν

τὴν ὑπονοῶ μέ τὴν ἔννοια τῆς ἐκμετάλλευσης τοῦ καιρικοῦ καί περιστατικοῦ γεγονότος — ἀντιθέτως, ἡ ἐμφανὴς ἀπομάκρυνση τῆς ποιήσεως αὐτῆς ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ ζωὴ τῆς ἀφαιρεῖ κάθε χρωματισμὸ καιρικὸ — τὴν ὑπονοῶ μέ τὴν ἔννοια τῆς προβολῆς τῆς ψυχῆς πού διαθέτει τὴν εὐαίσθησια τῆς συγκεκριμένης στιγμῆς. Ὁ κυνισμὸς τῆς νέας ποιήσεως εἶναι μᾶλλον δραματικὴ αὐτοειρωνεία παρά αὐτοϊκανοποίηση καί αὐτάρεσκη πληρότητα. Χρησιμοποιοῦ ἀκόμη τὴ λέξη *κυνισμὸς* γιὰ νά ὑποδηλώσω τὴ συνείδηση τοῦ ἐφήμερου τῆς κατακτημένης ἐνότητας, καί μαζί τὴν ἀδιαφορία πρὸς ὅ,τι διασφύδρει τὸ ἰδεώδες τῆς γνήσιας τέχνης : τὴν αἰωνιότητα.

Ἡ ποίηση πού ρέπει πρὸς τὴ μεταφυσικὴ χωρὶς, νά ἐγκαταλείπεται στὴ μυστικιστικὴ πίστη τῆς ὀλοκληρωτικῆς γνώσεως, περιέχει τὰ καταλυτικὰ στοιχεῖα τῆς οἰκοδομῆς τῆς. Τὰ καταλυτικὰ αὐτὰ στοιχεῖα εἶναι ἡ εἰρωνεία, ἡ σάτιρα, ὁ αὐτοεμπαιγμὸς. Ὁ ποιητὴς τὰ χρησιμοποιεῖ κάθε φορὰ πού ἡ συνείδηση τοῦ ἀπαγορεύει τὴν προσχώρηση στὸ ἐπίτευγμα τῆς ἐνότητας. Ἀντιλαμβάνεται — καί ἡ λογικὴ τοῦ προσφέρει τὸ διαβρωτικὸ στοιχεῖο, τὸ ὄργανο τῆς ἀνατομικῆς ἀνάλυσης —, πῶς ὅ,τι ἔχτισε ἔχει ρωγμὲς ἐπικίνδυνες. Αὐτὲς τίς ρωγμὲς τίς φέρνει ὁ ἴδιος μέ κάποιο πείσμα σαδιστικὸ σὲ φῶς γιὰ νά μὴν ἀφίση τὸ προνόμιο τοῦτο στόν ἀναγνώστη. Δέν αὐταπατάται, δέν ἐθελοτυφλῶνται. Ἡ διάστασή του μέ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμον δέν εἶναι πηλὸς συνεκτικὸς γιὰ τὴ δική του οἰκοδομή. Δέν παραδίνεται, αἰχμάλωτος ἄοπλος, στήν ἐνδραση τοῦ οὔτε καί πιστεύει τὸ ὄραμα τοῦ ταμποῦ. Δοκιμάζει τὴ πικρὴ χαρὰ νά τὸ τραυματίζει ὅπου μπορεί ὅταν ἀνακαλύπτει ἀδύνατες πλευρὲς. Συμφιλίωνει τίς ἀντιφάσεις μὰ γνωρίζει πῶς οἱ ἀντιφάσεις αὐτὲς ὑπάρχουν. Τίς δείχνει μέ κάποιαν ἐκθετομανία, πού θά ἦταν περίεργη σὺν στάση τοῦ πνεύματος, ἀφοῦ τὸ πνεῦμα ἔχει ἤδη προσηλωθῆ στήν ἐνότητα, ἂν ἡ διάθεση τοῦτη δέν εἶχε ὡς πυρῆνα τῆς τὴν ἀπιστία. Ὁ ποιητὴς ἀτενίζοντας τὴν ἐνότητα σκέπτεται τὴν πολλαπλότητα. Καί ἔχει πλήρη συναίσθηση τῆς πολλαπλότητας αὐτῆς ἀκόμη καί τοῦ γεγονότος ὅτι δέν ὑπάρχει μιά μονάχα στάση τοῦ πνεύματος ἀπέναντι τῶν ἀντιφάσεων πού ὑφαίνουν τὸ πλέγμα τῆς πολλαπλότητας. Ἡ συνύφανση τῆς εἰρωνείας στήν ποίηση εἶναι μιά ὑποδήλωση τῆς *ἐνημερότητας* τοῦ ποιητῆ ἀπέναντι τοῦ ὕλικου τοῦ καί ἀπέναντι τοῦ ἰδεώδους κράματος πού ἀλχημιστικὰ πραγματώνει γιὰ νά κερδίση τὴν ἐνότητα.

Ἡ λεγόμενη μάχη γιὰ τὴν ἐνότητα δέν εἶναι στήν οὐσία τῆς καθόλου μάχη. Ὁ ποιητὴς πού ποθεῖ τὴν ἐνότητα ἔχει κερδίσει τὴ μάχη προκοταβολικά. Γιατί ὁ πόνος εἶναι ἤδη μιά κατάκτηση καί μιά στάση τοῦ πνεύματος πού κυριαρχεῖ ἐπάνω σ' ὄλες τίς ἄλλες καί τίς δουλώνει στήν ἐνιαία κατεύ-

θυνησὴ πρὸς τὴν ἐνότητα. Ἄλλη εἶναι ἡ μάχη ποὺ δίνει ὁ τεχνίτης. Εἶναι ἡ μάχη τῆς τεχνικῆς—δηλαδή τῆς μορφῆς. Γιατί ἡ μορφή εἶναι τὸ μόνο ἀπὸ στοιχεῖο ποὺ θὰ καταγράψῃ τὴν κατάχτησιν καὶ θὰ εἰκονογραφήσῃ τὴν νίκη ἀπάνω στὸ ἀντιφατικὸ ὄλικὸ γιὰ νὰ καταστήσῃ τὴν ἐνότητα ἐκφραση τῆς ἐνότητας.

Ἄκριβως στὸ σημεῖο τοῦτο θὰ ἦταν δυνατὴ ἡ διακρίβωσις τοῦ ἀχώριστου συνδέσμου ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴ μορφή ὡς ἐκφραση - σχῆμα - τόνα - χρώμα καὶ στὴν ἰδεολογικὴ τῆς οὐσία. Ἡ μορφή ἐκφράζει τὴν ἐνότητα ἀλλὰ ἐκφράζει συνάμα καὶ τὴς ῥωγμὲς τῆς ἐνότητας ἀκριβῶς ὅπως ὁ ποιητὴς πραγματώνει τὴν ἐνότητα καὶ συνάμα τῆς ἀπιοτεῖ.

Ὁ κ. J. M. Cameron, γράφοντας περὶ Παιήσεως καὶ Μεταφυσικῆς στὴν Ἐπιθεώρηση τοῦ Δουβλίνου (τὸ φθινόπωρο τοῦ '47) ὑποστηρίζει τὴ γνώμη πὼς ὁ σκεπτικισμὸς ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἱκανότητα τῆς σκέψεως νὰ γνωρίζει τὴν πραγματικότητα καὶ ἡ «ἀπάρνησις» τῆς Μεταφυσικῆς, ποὺ χαρακτηρίζει τὴ σημερινὴ ἀκαδημαϊκὴ φιλοσοφία, δὲν ἠμποροῦν νὰ εὐνοήσουν τὰ μεγάλα ἐπιτεύγματα τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἰδιαίτερα τὰ μεγάλα ἐπιτεύγματα τῆς φαντασιακῆς [δημιουργικῆς, ἐπινοητικῆς] λογοτεχνίας. Νομίζω πὼς ἡ μεγάλη διχογνωμία ξεκινάει ἀπὸ τὴν ἀντίληψη ποὺ σχηματίζουμε γιὰ τὴς σχέσεις τῆς ποιήσεως (τῆς τέχνης, γενικώτερα) καὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ καιροῦ τῆς. Ἐνα ἀπὸ τὰ προβλήματα ποὺ ἔχουν τεθῆ εἶναι ἂν πρέπει νὰ δεχτοῦμε ὅτι ἡ φιλοσοφία ἐκφράζει τὴν ποίησιν καὶ τὴ μορφικὴ τῆς πειστικότητας κι ἂν ὁ σύνδεσμος ἀνάμεσα στὴν ἰδεολογία καὶ στὴν τέχνη εἶναι τόσο στενὸς ὥστε μιὰ «κακὴ», λόγου χάρι, φιλοσοφία νὰ ἀναδίνει καὶ κακὴ ποίησιν κι ἀντίθετα, ἂν ἡ «καλὴ» ποίησις προϋποθέτει πάντοτε μιὰ φιλοσοφία στερεὴ ποὺ νὰ συγκεντρώνει τὴν κοινὴν κατάφασιν. Ὁ Τ. Ἐλιοτ, στὸ δοκίμιό του Ὁ Σαίξπηρ καὶ ὁ σκεπτικισμὸς τοῦ Σενέκα, ἐρευνᾷ τὸ πρόβλημα καὶ δίνει τὴν ἀπόκρισίν του: Θὰ μεταφέρω τὴν παράγραφον:

Ἐὸς μὲν ὁ μὲν ποιητὴς περιγράφοντας τὸν ἑαυτό του, περιγράφει τὴν ἐποχὴν του. Ὁ Ντάντε λ. χ., χωρὶς ἴσως νὰ τὸ γνωρίζει, ἔγινε ἡ φωνὴ τοῦ Ἰθου αἰῶνα. Ὁ Σαίξπηρ, χωρὶς ἐπίσης νὰ τὸ γνωρίζει, ἔγινε ὁ ἀντιπροσωπευτικὸς τύπος τοῦ τέλους τοῦ Ἰθου αἰῶνα, μιᾶς καμπῆς στὴν ἱστορία. Ἀλλὰ δύσκολα θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ πῇ ἂν ὁ Ντάντε πίστευε ἢ δὲν πίστευε στὴ Θεωμιστικὴ φιλοσοφία. Καὶ δύσκολα θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ πῇ ἂν ὁ Σαίξπηρ πίστευε ἢ δὲν πίστευε στὸν σύμμικτον καὶ συγκεχυμένον σκεπτικισμὸν τῆς Ἀναγέννησης. Ἄν ὁ Σαίξπηρ ἔγραφε ἀκολουθώντας μιὰ καλύτερη φιλοσοφία, ἴσως νὰ ἔγραφε χειρότερη ποίησιν ἢ δουλειά του ἦταν νὰ ἐκφράζει τὴ μεγαλύτερη συ-

γκλησιακὴ ἐντασὴ τοῦ καιροῦ του, βασιζόμενος σ' ἐπιδημίας ἢ ἐποχὴν του συνέβαινε νὰ σκέπτεται. Ἡ ποίησις δὲν εἶναι κανένα ὑποκατάστατο τῆς φιλοσοφίας, τῆς θεολογίας ἢ τῆς θρησκείας· ἔχει τὸ δικό της λειτουργημᾶ. Ἐπειδὴ ὁμοῦ τὸ λειτουργημᾶ τοῦτο δὲν εἶναι νοητικὸ ἀλλὰ συγκλησιακὸ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ βρῆται ταιριαστὴ ὁρολογία μὲ ὄρους νοσηματικούς. Μποροῦμε νὰ πούμε πὼς προσφέρει «παρηγορία»· παρηγορία παράξενη ποὺ παρέχεται ἐξ ἴσου ἀπὸ συγγραφεῖς τόσο διαφορετικούς ὅπως ὁ Ντάντε καὶ ὁ Σαίξπηρ.

Ἡ θέσις τοῦ Ἐλιοτ βρίσκεται σὲ κάποιαν ἀναλογία μὲ τὴν ἀποψὴν τοῦ I. A. Richards, τοῦ ἀμερικανοῦ αἰσθητικοῦ ποὺ ὑποστηρίζει τὸ διχασμὸν μεταξὺ τοῦ ἀντικειμένου καὶ τῆς ἐπιρροῆς ποὺ θὰ μποροῦσε ν' ἀσκήσῃ στὴν ψυχὴ μας. «Συνηθίζουμε—λέει—νὰ μιλοῦμε περὶ τῶν ἀντικειμένων σάμπως αὐτὰ νὰ εἶχαν ὀρισμένους ἰδιότητες, ἐνῶ αὐτὸ ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ λέμε εἶν' ὅτι ἐπιδρουν ἐπάνω μας κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπο». Ἡ θέσις τοῦ Ρίτσαρντς καὶ τοῦ Ἐλιοτ καὶ πολλῶν ἄλλων μαζί τους βρίσκεται σὲ ριζικὴ διάστασιν μὲ ὅσα ὑποστήριξε ὁ Οὐέρντσογορθ¹. «... Ἐχω τὴ βαθεῖαν ἐντύπωσιν ὀρισμένων ἐμφυτων καὶ ἀφθαρτων ἰδιοτήτων τῆς ἀνθρώπινης νόησης καὶ ὀρισμένων ἐπίσης δυνάμεων στὰ μεγάλα καὶ μόνιμα πράγματα ποὺ ἐπενεργοῦν σ' αὐτὴν καὶ ποὺ εἶναι ἐπίσης ἐμφυτες καὶ ἀφθαρτες». Ἡ ἀντίληψις τοῦ Οὐέρντσογορθ εἶναι καθαρὴ μεταφυσικὴ, τοῦ Ἐλιοτ εἶναι μισὴ μεταφυσικὴ. Γιατί νομίζω πὼς τὸ θέμα τεμαχίζεται κ' ἐπιχειρεῖται μιὰ ἀπαράδεχτη τομὴ ἀνάμεσα στὴς διάφορες πνευματικὲς κατηγορίαι τοῦ ἰδεολογικοῦ ἐπιστεγασμάτος τῆς δεδομένης ἐποχῆς, χωρὶς καμμιά ἀνάγκη νὰ τὸ καλεῖ καὶ κανένας ἀποχρῶν λόγος νὰ τὸ δικαιολογῇ. Ἀνατίρρητα ὁ Σαίξπηρ, γράφοντας γιὰ τὸν ἑαυτό του, περιγράφει τὴν ἐποχὴν του κι ὁ Ντάντε τὸ Ἰδιο κι ὁ ὁποιοσδήποτε συγγραφεὺς ὁ ἀξίος τοῦ ὀνόματος τίποτ' ἄλλο δὲν κάμνει παρά νὰ ἐκφράζει τὴν ἐποχὴν του. Καὶ μὲ αὐτὰ ποὺ γράφει γίνεται ὁ φορεὺς τῶν ἰδεῶν ποὺ κυριαρχοῦν γύρω του κι ἀνταποκρίνονται στὴν ὁμαδικὴν δεκτικότητα.

Πρόβλημα ἐπιλογῆς περὶ τοῦ ἂν θὰ ἐκφράσῃ ἢ δὲν θὰ ἐκφράσῃ μιὰ ὁποιαδήποτε φιλοσοφικὴ ἰδέα, δὲν τίθεται στὸν ποιητὴ. Τὸ μόνο πρόβλημα ποὺ τοῦ τίθεται εἶναι ἂν συμφωνεῖ ἢ ἂν ἀποκρούει τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἐποχῆς του. Ἀλλὰ καὶ στὴ μισὴ καὶ στὴν ἄλλην περίπτωσιν, εἴτε τὴν παραδέχεται εἴτε τὴν ἀπορρίπτει, τὸ ἔργο του, μοιραῖα, κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπο, τὴν ἐκφράζει εἴτε ὡς κατάφασιν εἴτε ὡς ἀρνήσιν. Τοῦτο

1. Καὶ στὰ δύο κεφαλαῖα τῶν ἔργων του Science and Poetry καὶ The Principles of Literary Criticism.

2. Βλ. Preface to Lyric Ballads.

τουλάχιστον ισχύει για τις εποχές με κάποια πνευματική συνοχή ή με κάποιαν εκδηλη φιλοσοφική ζύμωση όπου συντελείται ο ανταγωνισμός των ιδεών και υπάρχει το σύρροπο ρεύμα και το αντίρροπο. Τότε και ο νόμος της επικοινωνίας λειτουργεί ανεμπόδιστα και μπορούμε εκάστοτε να μιλούμε για την ομόρρυθμη κίνηση του πνεύματος ή για την αντίρροπη, όποτε έχουμε την πνευματική ανταρσία τόσο στη φιλοσοφία όσο και στην τέχνη που την εκφράζει με το δικό της τρόπο και τα δικά της μέσα. Διάσπαση τέχνης και φιλοσοφίας δεν παρατηρείται παρά στις περιόδους εκείνες όπου κοινή, δηλαδή επικρατούσα, φιλοσοφική συνείδηση δεν υπάρχει γιατί αποσυντίθεται από την πολλαπλότητα των δογμάτων που δημιουργούν τη σύγχυση, την ταλάντευση και τελικά την άπιστία. Είναι οι κατ'έξοχην εποχές της παρακμής που προετοιμάζουν είτε την αποσύνθεση του πολιτισμού, είτε μια νέαν ανθιση που βρίσκεται ακόμη στο ενδιάμεσο και αβέβαιο στάδιο της γονιμοποίησής. Αλλά και τότε η τέχνη εκφράζει μια κάποια υποτυπώδη φιλοσοφία ζωής που αν δεν εντάσσεται σε καμμιά γνώριμη περιοχή, περιοδεύει στο χώρο της ούτοπίας. Και οι μεγάλες περιπλανήσεις του πνεύματος είναι τα χαρακτηριστικά μιας κάποιας φιλοσοφίας φυγής.

..

"Όλα αυτά είναι έντελως ανεξάρτητα από το αν η ποίηση εργάζεται με ιδέες ή αν περιφρονεί τις ιδέες για χάρη των αισθήσεων και των εικόνων κι αν μιλεί με λογικές συναρτήσεις ή με υπαινιγμούς συγκινήσεων και με χρωματικούς ή ήχητικούς συνειρμούς που υποδηλούν, τι θα εξέφραζαν οι λέξεις και οι ιδέες που αντιστοιχούν στις λέξεις. Το ποιητικό αποτέλεσμα, για να το οικειωθούμε, θα πρέπει να το παραφράσουμε σε κάποιαν ιδέα. "Η τουλάχιστον να μεταποιήσουμε τον συγκινησιακό υπαινιγμό του σε ιδέα. "Αλλωστε ο' αυτό το ποίημα, έφ' όσον χρησιμοποιούνται ως υλικό οι λέξεις, οι λέξεις αυτές έχουν πάντοτε ως Ισοδύναμο κάποιαν ιδέα. Οι συνειρμοί των λέξεων είναι συνειρμοί ιδεών

και η τέχνη του ποιητή που εργάζεται όχι με ιδέες αλλά με εικόνες εγκείται στην ιδιαίτερη εκείνη τεχνική των συνειρμών που μεταβάλλει τις ιδέες σε εικόνες και σε υπαινιγμούς συγκινήσεων. Οι ιδέες, μ' αυτόν ή τον άλλον τρόπο, κατορθώνουν να συνθέτουν, τι ο κοινός λογικός συνειρμός των ιδιών λέξεων θα αδυνατούσε. Αλλά και η εικόνα και η συγκίνηση, μ' οποιοδήποτε τρόπο κι αν πλήττουν την ευαισθησία, έχουν ως τελευταία τους απόληξη την ιδέα. «Celui même qui veut écrire son rêve se doit être infiniment éveillé» λέει ο Βαλερό. Και η λέξη écrire ήδη προλαμβάνει το éveillé. Γιατί γραφή σημαίνει λέξεις και οι λέξεις σημαίνουν ιδέες. "Αν ήταν αλλιώς θα είχαμε το ασύδοτο, το αυτόματο και το τυχαίο. Και για να θυμηθώ πάλι τη συμβουλή του Βαλερό, που είναι και του Μαλλαρμέ κανόνας : «s'éloigner de l'arbitraire, se fermer à l'accidentel...»

"Η μεταφυσική ένότητα — για να ξαναγυρίσω στην κύρια σκέψη μου ύστερ' από τόση, χρήσιμη εν τούτοις, περιπλάνηση —, ως επίτευγμα ποιητικό, για τη νεώτερη ποίηση που δεν ακολουθεί το μυστικό μονοπάτι αλλά προχωρεί με τη δυναστεία της σκέψης, είν' ένας καρπός επίμοχθης ταλαιπωρίας του πνεύματος αλλά δεν παύει να έχει όλες τις αυθαιρεσίες του τυχαίου και του περιστατικού. Γι αυτό ο νεώτερος ποιητής τηρεί απέναντί της τη στάση του κυνικού που μένει άπιστος μπρός στην αποκτημένη γνώση. Από τούτη τη στιγμή αρχίζει η διάλυση της παράδοσης της ποιητικής μορφής. Από τις ρωγμές του μεταφυσικού επίτευγματος εισχωρεί με αξιώσεις ποιητικής πολιτογραφησεως ή πρόζα. Όμως η πρόζα έχει τη δική της οργάνωση, τους δικούς της κανόνες κ' επιβάλλει μια έντελως νέα σχέση μεταξύ των διαφόρων στοιχείων του ποιήματος. "Η πρόζα είναι το δχημα της ειρωνείας και της διάλυσης του ποιητικού συναισθηματισμού και ως λεκτικό χαμηλώνει κατά πολλές βαθμίδες τη ρομαντική έξαρση. Αλλά έδω αρχίζει μια νέα εξερεύνηση και υπάρχουν ακόμη κεφάλαια ενδιάμεσα πο διεκδικούν το ενδιαφέρον.

ΑΙΜ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΟΣ

